

अमेयः

त्वं कथम् अजानाः ?

सानिका

तर्हि सत्यवचनम् ।

आर्या

अहम् अवश्यं यामि ।

अदितिः

सर्वे यान्ति चेत् अहमपि एमि

अद्य आरभ्य एव सिद्धतां कुर्मः । ✓

आर्या

अहं कन्दुकम् , जालयष्टिकां यष्टिकन्दुकौ अपि आनयामि ।

पार्थः

अहं टोपिकां क्रीणामि ।

आदित्यः

अपूपं लाजान् सुपिष्टकानि अपि
क्रीणीहि । चाकलेहान् अपि गृहाण ।

सानिका

आदित्यः तु सर्वदा खादनविषये एव ब्रवीति । अतः एव पीनः ।

आदित्यः

भवतु , तर्हि अहम् एकाकी एव भोक्ष्ये, न दास्यामि कस्मै अपि ।

अमेयः

व्याघ्रदर्शनं तत्र प्रमुखम् आकर्षणम्, अहं मम अग्रजात्
चित्रग्राहकं प्राप्नोमि । करदीपम् अपि ।किन्तु अमेय, यः जागर्ति सः एव व्याघ्रं
पश्यति । त्वं तु वर्गे अपि स्वपिषि । ✓

(अ) धातुतालिका: (द्वितीयः समूहः)
ज्ञा (९ उ.प.)

परस्मैपदम्			लट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानाति	जानीतः	जानन्ति	प्रथमः	जानीते	जानाते	जानते
जानासि	जानीथः	जानीथ	मध्यमः	जानीषे	जानाथे	जानीध्वे
जानामि	जानीवः	जानीमः	उत्तमः	जाने	जानीवहे	जानीमहे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अजानात्	अजानीताम्	अजानन्	प्रथमः	अजानीत	अजानाताम्	अजानत
अजानाः	अजानीतम्	अजानीत	मध्यमः	अजानीथाः	अजानाथाम्	अजानीध्वम्
अजानाम्	अजानीव	अजानीम	उत्तमः	अजानि	अजानीवहि	अजानीमहि

परस्मैपदम्			लोट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानातु	जानीताम्	जानन्तु	प्रथमः	जानीताम्	जानाताम्	जानताम्
जानीहि	जानीतम्	जानीत	मध्यमः	जानीष्व	जानाथाम्	जानीध्वम्
जानानि	जानाव	जानाम	उत्तमः	जानै	जानावहै	जानामहै

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानीयात्	जानीयाताम्	जानीयुः	प्रथमः	जानीत	जानीयाताम्	जानीरन्
जानीयाः	जानीयातम्	जानीयात	मध्यमः	जानीथाः	जानीयाथाम्	जानीध्वम्
जानीयाम्	जानीयाव	जानीयाम	उत्तमः	जानीय	जानीवहि	जानीमहि

परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ज्ञास्यति	ज्ञास्यतः	ज्ञास्यन्ति	प्रथमः	ज्ञास्यते	ज्ञास्येते	ज्ञास्यन्ते
ज्ञास्यसि	ज्ञास्यथः	ज्ञास्यथ	मध्यमः	ज्ञास्यसे	ज्ञास्येथे	ज्ञास्यध्वे
ज्ञास्यामि	ज्ञास्यावः	ज्ञास्यामः	उत्तमः	ज्ञास्ये	ज्ञास्यावहे	ज्ञास्यामहे

परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रवीति, आह	ब्रूतः, आहतुः	ब्रुवन्ति, आहुः	प्रथमः	ब्रूते	ब्रुवाते	ब्रुवते
ब्रवीषि, आत्थ	ब्रूथः, आहथुः	ब्रूथ	मध्यमः	ब्रूषे	ब्रुवाथे	ब्रूध्वे
ब्रवीमि	ब्रूवः	ब्रूमः	उत्तमः	ब्रुवे	ब्रूवहे	ब्रूमहे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्	प्रथमः	अब्रूत	अब्रुवाताम्	अब्रुवत		
अब्रवीः	अब्रूतम्	अब्रूत	मध्यमः	अब्रूथाः	अब्रुवाथाम्	अब्रूध्वम्		
अब्रवम्	अब्रूव	अब्रूम	उत्तमः	अब्रुवि	अब्रूवहि	अब्रूमहि		
परस्मैपदम्			लोट्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
ब्रवीतु	ब्रूताम्	ब्रुवन्तु	प्रथमः	ब्रूताम्	ब्रुवाताम्	ब्रुवताम्		
ब्रूहि	ब्रूतम्	ब्रूत	मध्यमः	ब्रूष्व	ब्रुवाथाम्	ब्रूध्वम्		
ब्रवाणि	ब्रवाव	ब्रवाम	उत्तमः	ब्रवै	ब्रवावहै	ब्रवामहै		
परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
ब्रूयात्	ब्रूयाताम्	ब्रूयुः	प्रथमः	ब्रुवीत	ब्रुवीयाताम्	ब्रुवीरन्		
ब्रूयाः	ब्रूयातम्	ब्रूयात	मध्यमः	ब्रुवीथाः	ब्रुवीयाथाम्	ब्रुवीध्वम्		
ब्रूयाम्	ब्रूयाव	ब्रूयाम	उत्तमः	ब्रुवीय	ब्रुवीवहि	ब्रुवीमहि		
परस्मैपदम्			लृट्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
वक्ष्यति	वक्ष्यतः	वक्ष्यन्ति	प्रथमः	वक्ष्यते	वक्ष्येते	वक्ष्यन्ते		
वक्ष्यसि	वक्ष्यथः	वक्ष्यथ	मध्यमः	वक्ष्यसे	वक्ष्येथे	वक्ष्यध्वे		
वक्ष्यामि	वक्ष्यावः	वक्ष्यामः	उत्तमः	वक्ष्ये	वक्ष्यावहे	वक्ष्यामहे		
परस्मैपदम्			दा (३ उ.प.)			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
ददाति	दत्तः	ददति	प्रथमः	दत्ते	ददाते	ददते		
ददासि	दत्थः	दत्थ	मध्यमः	दत्से	ददाथे	ददध्वे		
ददामि	दद्वः	दद्वः	उत्तमः	ददे	दद्वहे	दद्वहे		
परस्मैपदम्			लङ्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
अददात्	अदत्ताम्	अददुः	प्रथमः	अदत्त	अददाताम्	अददत		
अददाः	अदत्तम्	अदत्त	मध्यमः	अदत्थाः	अददाथाम्	अददध्वम्		
अददाम्	अदद्व	अदद्व	उत्तमः	अददि	अदद्वहि	अदद्वहि		
परस्मैपदम्			लोट्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
ददातु	दत्ताम्	ददतु	प्रथमः	दत्ताम्	ददाताम्	ददताम्		
देहि	दत्तम्	दत्त	मध्यमः	दत्स्व	ददाथाम्	ददध्वम्		
ददानि	ददाव	ददाम	उत्तमः	ददै	ददावहै	ददामहै		

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
दद्यात्	दद्याताम्	दद्युः	प्रथमः	ददीत	ददीयाताम्	ददीरन्		
दद्याः	दद्यातम्	दद्यात	मध्यमः	ददीथाः	ददीयाथाम्	ददीध्वम्		
दद्याम्	दद्याव	दद्याम	उत्तमः	ददीय	ददीवहि	ददीमहि		
परस्मैपदम्			लृट्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
दास्यति	दास्यतः	दास्यन्ति	प्रथमः	दास्यते	दास्येते	दास्यन्ते		
दास्यसि	दास्यथः	दास्यथ	मध्यमः	दास्यसे	दास्येथे	दास्यध्वे		
दास्यामि	दास्यावः	दास्यामः	उत्तमः	दास्ये	दास्यावहे	दास्यामहे		
परस्मैपदम् (रक्षणे)			भुज् (७ उ.प.) लट्लकारः			आत्मनेपदम् (भोजने)		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
भुनक्ति	भुङ्क्तः	भुञ्जन्ति	प्रथमः	भुङ्क्ते	भुञ्जाते	भुञ्जते		
भुनक्षि	भुङ्क्थः	भुङ्क्थ	मध्यमः	भुङ्क्षे	भुञ्जाथे	भुङ्ध्वे		
भुनज्मि	भुञ्ज्वः	भुञ्ज्मः	उत्तमः	भुञ्जे	भुञ्ज्वहे	भुञ्ज्महे		
परस्मैपदम्			लङ्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
अभुनक्-ग्	अभुङ्क्ताम्	अभुञ्जन्	प्रथमः	अभुङ्क्त	अभुञ्जाताम्	अभुञ्जत		
अभुनक्-ग्	अभुङ्क्तम्	अभुङ्क्त	मध्यमः	अभुङ्क्थाः	अभुञ्जाथाम्	अभुङ्ध्वम्		
अभुनजम्	अभुञ्ज्व	अभुञ्ज्म	उत्तमः	अभुञ्जि	अभुञ्ज्वहि	अभुञ्ज्महि		
परस्मैपदम्			लोट्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
भुनक्तु	भुङ्क्ताम्	भुञ्जन्तु	प्रथमः	भुङ्क्ताम्	भुञ्जाताम्	भुञ्जताम्		
भुङ्ग्धि	भुङ्क्तम्	भुङ्क्त	मध्यमः	भुङ्क्व	भुञ्जाथाम्	भुङ्ध्वम्		
भुनजानि	भुनजाव	भुनजाम	उत्तमः	भुनजै	भुनजावहै	भुनजामहै		
परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
भुञ्ज्यात्	भुञ्ज्याताम्	भुञ्ज्युः	प्रथमः	भुञ्जीत	भुञ्जीयाताम्	भुञ्जीरन्		
भुञ्ज्याः	भुञ्ज्यातम्	भुञ्ज्यात	मध्यमः	भुञ्जीथाः	भुञ्जीयाथाम्	भुञ्जीध्वम्		
भुञ्ज्याम्	भुञ्ज्याव	भुञ्ज्याम	उत्तमः	भुञ्जीय	भुञ्जीवहि	भुञ्जीमहि		
परस्मैपदम्			लृट्लकारः			आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.		
भोक्ष्यति	भोक्ष्यतः	भोक्ष्यन्ति	प्रथमः	भोक्ष्यते	भोक्ष्येते	भोक्ष्यन्ते		
भोक्ष्यसि	भोक्ष्यथः	भोक्ष्यथ	मध्यमः	भोक्ष्यसे	भोक्ष्येथे	भोक्ष्यध्वे		
भोक्ष्यामि	भोक्ष्यावः	भोक्ष्यामः	उत्तमः	भोक्ष्ये	भोक्ष्यावहे	भोक्ष्यामहे		

या (२ प.प.) लट्लकारः				या (२ प.प.) लङ्लकारः			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः
याति	यातः	यान्ति	प्रथमः	अयात्	अयाताम्	अयान्/अयुः	प्रथमः
यासि	याथः	याथ	मध्यमः	अयाः	अयातम्	अयात	मध्यमः
यामि	यावः	यामः	उत्तमः	अयाम्	अयाव	अयाम	उत्तमः

या (२ प.प.) लोट्लकारः				या (२ प.प.) विधिलिङ्लकारः			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः
यातु	याताम्	यान्तु	प्रथमः	यायात्	यायाताम्	यायुः	प्रथमः
याहि	यातम्	यात	मध्यमः	यायाः	यायातम्	यायात	मध्यमः
यानि	याव	याम	उत्तमः	यायाम्	यायाव	यायाम	उत्तमः

या (२ प.प.) लृट्लकारः			
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः
यास्यति	यास्यतः	यास्यन्ति	प्रथमः
यास्यसि	यास्यथः	यास्यथ	मध्यमः
यास्यामि	यास्यावः	यास्यामः	उत्तमः

जिज्ञासापत्रम्

१) तालिकां पूरयत ।

धातवः	अर्थः	लकारः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
ब्रू (२ उ.प.)	वदति	लङ्	_____	अब्रूताम्	अब्रुवन्
दा (३ उ.प.)	यच्छति	लट्	_____	ददाते	ददते
भुज् (७ उ.प.)	खादति	लोट्	_____	दत्तम्	दत्त
ज्ञा (९ उ.प.)	अवगच्छति	लट्	_____	भुञ्जाथे	भुङ्ध्वे
ग्रह् (९ उ.प.)	स्वीकरोति	विधिलिङ्	भुञ्जीत	भुञ्जीयाताम्	_____
		लट्	जानीते	जानाते	_____
		लोट्	_____	जानावहै	जानामहै
		लट्	गृह्णामि	गृह्णीवः	_____

२) योग्यानि लटरूपाणि लिखत ।

अ) यशोदा दधि _____ । (मन्थ् ९ प.प.)   आ) बालकः क्षुधया _____ । (रुद् २ प.प.)

इ) अहं भोजनम् _____ । (अश् ९ प.प.)   ई) कृष्णः नरकासुरं _____ । (हन् २ प.प.)

उ) वयं भगवन्तं _____ । (स्तु २ प.प.)   ऊ) हरः हिमालये _____ । (शी २ आ.प.)

ए) मृगाः सिंहात् _____ । (भी ३ प.प.)   ऐ) मातामही आपणात् शाकानि _____ । (क्री ९ प.प.)

ओ) ऋषयः नित्यं सात्त्विकमन्नं _____ । (भुज् ७ आ.प.)

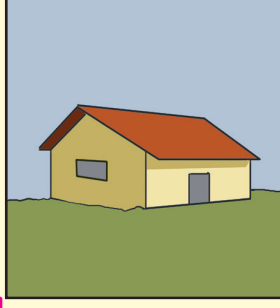
पठत-बोधत-कण्ठस्थीकुरुत । - दशलकाराः

‘लट् वर्तमाने ‘लेट् वेदे भूते ‘लुङ् ‘लङ् ‘लिट्स्तथा ।

विध्याशिषौ तु ‘लिङ्-‘लोटौ ‘लुट् ‘लृट् ‘लृङ् च भविष्यति ॥

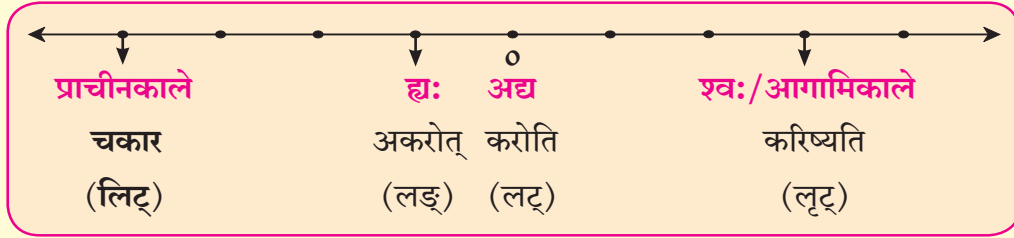
मनुष्यः गृहे अवसत् ।

आदिमानवः गुहायाम् उवास ।

एतानि वाक्यानि पठत ।

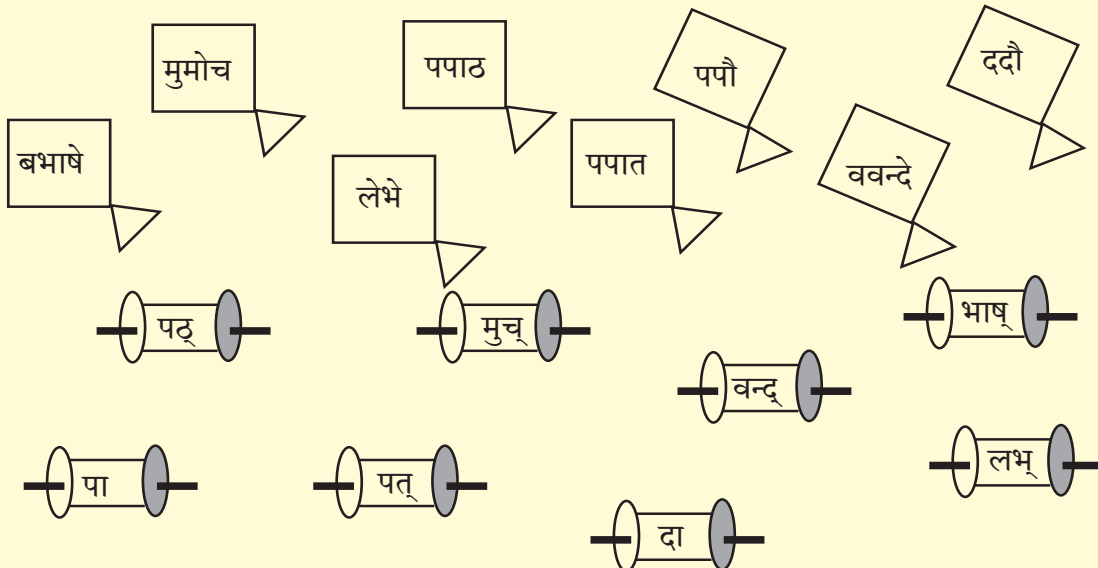
ह्यः	पुरा
मोहनः पाठशालाम् अगच्छत् ।	श्रीकृष्णः सान्दीपनिमुनेः आश्रमं जगाम ।
छात्राः पुस्तिकाः अयच्छन् ।	देवाः शस्त्राणि ददुः ।
गन्धारः फलम् अखादत् ।	श्रीरामः बदरीफलानि चखाद ।
बालकः देवम् अनमत् ।	कर्णः शक्रं ननाम ।

जिज्ञासापत्रम्

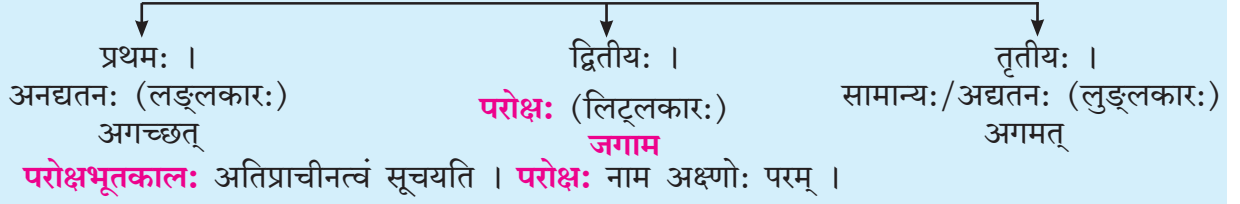
कृतिः -

१) मूलधातुं योजयत ।

भूतकालः ।

परोक्षभूतकालस्य प्रकारद्वयम्

अभ्यस्तः	आमन्तः
प्रथमतः नवमगणपर्यन्तम् धातवः (केचन अपवादाः)	दशमगणीयाः धातवः, णिजन्ताः (प्रयोजकाः), ई/ऊ/ ऋ/ए/ओ - स्वरादयः धातवः तथा च केचन अन्ये धातवः ।

परस्मैपदम्

लिट्-प्रत्ययाः

आत्मनेपदम्

ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अ	अतुस् (अतुः)	उस् (उः)	प्रथमपुरुषः	ए	आते	इरे

अभ्यस्त-लिट्लकारः (परोक्षभूतकालः)

अभ्यासः नाम पुनरावृत्तिः । अतः प्रथमवर्णस्य पुनरावृत्तिः यस्मिन् भवति, सः अभ्यस्तः परोक्षभूतकालः ।
यथा दा - ददौ ददतुः ददुः ।
पा - पपौ पपतुः पपुः ।
ज्ञा - जज्ञौ जज्ञतुः जज्ञुः ।

दृश् - ददर्श ददृशतुः ददृशुः ।
या - ययौ ययतुः ययुः ।

लिट्-रूपाणि (प. प.)

धातुः	प्र.पु. ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.	धातुः	प्र.पु. ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.
गम् (१ प.प.)	जगाम	जग्मतुः	जग्मुः	वच् (२ प.प.)	उवाच	ऊचतुः	ऊचुः
चर् (१ प.प.)	चचार	चेरतुः	चेरुः	हन् (२ प.प.)	जघान	जघ्नतुः	जघ्नुः
तृ (१ प.प.)	ततार	तेरतुः	तेरुः	लिख् (६ प.प.)	लिलेख	लिलिखतुः	लिलिखुः
नम् (१ प.प.)	ननाम	नेमतुः	नेमुः	नृत् (४ प.प.)	ननर्त	ननृततुः	ननृतुः
पत् (१ प.प.)	पपात	पेततुः	पेतुः	शक् (५ प.प.)	शशाक	शेकतुः	शेकुः
नी (१ प.प.)	निनाय	निन्यतुः	निन्युः	श्रु (५ प.प.)	शुश्राव	शुश्रुवतुः	शुश्रुवुः
बुध (१ प.प.)	बुबोध	बुबुधतुः	बुबुधुः	बन्ध् (९ प.प.)	बबन्ध	बबन्धतुः	बबन्धुः
दा (३ प.प.)	ददौ	ददतुः	ददुः	क्रुश् (१ प.प.)	चुक्रोश	चुक्रुशतुः	चुक्रुशुः
मुच् (६ प.प.)	मुमोच	मुमुचतुः	मुमुचुः	भू (१ प.प.)	बभूव	बभूवतुः	बभूवुः
भुज् (७ प.प.)	बुभोज	बुभुजतुः	बुभुजुः	वस् (१ प.प.)	उवास	ऊषतुः	ऊषुः
कृ (८ प.प.)	चकार	चक्रतुः	चक्रुः	अस् (२ प.प.)	आस	आसतुः	आसुः
ज्ञा (९ प.प.)	जज्ञौ	जज्ञतुः	जज्ञुः	भञ्ज् (७ प.प.)	बभञ्ज	बभञ्जतुः	बभञ्जुः

लिट्-रूपाणि (आ. प.)

धातुः	प्र.पु. ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.	धातुः	प्र.पु. ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.
भाष् (१ आ.प.)	बभाषे	बभाषाते	बभाषिरे	बुध् (१ आ. प.)	बुबुधे	बुबुधाते	बुबुधिरे
रम् (१ आ.प.)	रेमे	रेमाते	रेमिरे	दा (३ आ.प.)	ददे	ददाते	ददिरे
वन्द् (१ आ.प.)	ववन्दे	ववन्दाते	ववन्दिरे	मुच् (६ आ.प.)	मुमुचे	मुमुचाते	मुमुचिरे
वृध् (१ आ.प.)	ववृधे	ववृधाते	ववृधिरे	भुज् (७ आ.प.)	बुभुजे	बुभुजाते	बुभुजिरे
मन् (४ प.प.)	मेने	मेनाते	मेनिरे	कृ (८ आ.प.)	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे
नी (१ आ.प.)	निन्ये	निन्याते	निन्यिरे	ज्ञा (९ आ.प.)	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे

आमन्त-लिटलकारः (परोक्षभूतकालः)

मूलधातुः + विकरणम् + आम् = आमन्त-अङ्गम् + अस्/भू/कृ (अभ्यस्तरूपाणि) = आमन्तक्रियापदम्

पूज् + अय + आम् = पूजयाम् + आस पूजयामास
 बभूव पूजयाम्बभूव
 चकार पूजयाश्चकार
 चक्रे पूजयाश्चक्रे

धातुः	प्र.पु.ए.व.	प्र.पु. द्विव.	प्र.पु. ब.व.
कथ् (१० उ.प.) (प.प.) (आ.प.)	कथयामास कथयाम्बभूव कथयाश्चकार कथयाश्चक्रे	कथयामासतुः कथयाम्बभूवतुः कथयाश्चक्रतुः कथयाश्चक्राते	कथयामासुः कथयाम्बभूवुः कथयाश्चक्रुः कथयाश्चक्रिरे
पूज् (१० उ.प.) (प.प.) (आ.प.)	पूजयामास पूजयाम्बभूव पूजयाश्चकार पूजयाश्चक्रे	पूजयामासतुः पूजयाम्बभूवतुः पूजयाश्चक्रतुः पूजयाश्चक्राते	पूजयामासुः पूजयाम्बभूवुः पूजयाश्चक्रुः पूजयाश्चक्रिरे
ईक्ष् (१ आ.प.)	ईक्षामास ईक्षाम्बभूव ईक्षाश्चक्रे	ईक्षामासतुः ईक्षाम्बभूवतुः ईक्षाश्चक्राते	ईक्षामासुः ईक्षाम्बभूवुः ईक्षाश्चक्रिरे
गम् (णिजन्त)	गमयामास गमयाम्बभूव गमयाश्चकार गमयाश्चक्रे	गमयामासतुः गमयाम्बभूवतुः गमयाश्चक्रतुः गमयाश्चक्राते	गमयामासुः गमयाम्बभूवुः गमयाश्चक्रुः गमयाश्चक्रिरे

योग्य-लिट्-रूपैः वाक्यानि पूरयत ।

- कंसं _____ कृष्णः । (हन्)
- अप्सरसः स्वर्गे _____ । (नृत्)
- अर्जुनः बाणं _____ । (मुच्)
- पुरा ऋषयः हिमालये _____ । (वस्)
- वाल्मीकिः रामायणं _____ । (रच्)
- व्यासः महाभारतं _____ (कथ्) गणेशः च _____ । (लिख्)
- गन्धर्वाः दुर्योधनं _____ । (बन्ध्)
- लवकुशौ श्रीरामं _____ । (वन्द्)

(क) वाच्यपरिवर्तनम् ।

अस्माभिः कर्तृवाच्यं कर्मवाच्यं च गतवर्षे पठिते । कर्तृवाच्यं क्रियापदं कर्तृपदं बोधयति । कर्मवाच्यं क्रियापदं कर्मपदं बोधयति । एतानि उदाहरणानि पश्यत ।

रामः ग्रन्थं पठति ।

कर्तृपदं कर्मपदं क्रियापदम्

अत्र 'ग्रन्थम्' इति कर्मपदम् ।

यदा क्रिया कर्मपदम् अपेक्षते तदा ते धातवः सकर्मकाः इति कथ्यन्ते । तानि वाक्यानि सकर्मकाणि कर्तृवाच्यानि भवन्ति ।

रामः पतति ।

कर्तृपदम् क्रियापदम्

अत्र कर्मपदं नास्ति ।

अन्य-कर्मपदस्य अपेक्षा यत्र न वर्तते ते धातवः अकर्मकाः इति कथ्यन्ते । तानि वाक्यानि कर्तृवाच्यानि एव, किन्तु अकर्मकाणि भवन्ति ।

अकर्मकाः धातवः -

केचन धातवः कर्मपदं न अपेक्षन्ते ते सर्वे अकर्मकाः इति कथ्यन्ते । भवति, पतति, तिष्ठति, वर्धते, रमते, जीवति, म्रियते, निद्राति, अस्ति, क्रन्दति इत्यादयः ।

कानिचन उदाहरणानि पश्यन्तु -

बालकः उत्तिष्ठति । राधा लज्जते ।

माता जागर्ति । सिंहः म्रियते ।

शशकः बिभेति । प्राची उपविशति । इ.

कारिका -
लज्जा-सत्ता-स्थिति-जागरणम्
वृद्धि-क्षय-भय-जीवित-मरणम् ।
शयन-क्रीडा-रुचि-दीप्यर्थम्
धातुगणं तमकर्मकमाहुः ॥

अधोदत्तानि वाक्यानि पठन्तु -

रामः ग्रन्थं पठति । (सकर्मकं कर्तृवाच्यम्)

सारिका हसति । (अकर्मकं कर्तृवाच्यम्)

सीता चित्रं पश्यति । (सकर्मकं कर्तृवाच्यम्)

अभिषेकः उपविशति । (अकर्मकं कर्तृवाच्यम्)

पठत-बोधत

कर्तृवाच्यम् - कर्तरि प्रथमा यत्र द्वितीयाऽथ च कर्मणि ।

कर्तृवाच्यं भवेत् तत्तु क्रिया कर्त्रनुसारिणी ॥

कर्मवाच्यम् - कर्मणि प्रथमा यत्र तृतीयाऽथ च कर्तरि ।

कर्मवाच्यं भवेत् तत्तु क्रिया कर्मानुसारिणी ॥

भाववाच्यम् - भाववाच्ये क्रिया वक्ति न कर्तरि न कर्मणि ।

तत्र कर्ता तृतीयायां क्रिया भावानुसारिणी ॥

अधुना वाच्यपरिवर्तनं पश्यामः ।

सकर्मकं कर्तृवाच्यम्

रामः ग्रन्थं पठति ।

बालकः ग्रन्थान् पठति ।

कर्मवाच्यम्

रामेण ग्रन्थः पठ्यते ।

बालकेन ग्रन्थाः पठ्यन्ते ।

रामः	ग्रन्थं	पठति ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
प्रथमा (१)	द्वितीया (२)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

रामेण	ग्रन्थः	पठ्यते ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
तृतीया (३)	प्रथमा (१)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

अकर्मकं कर्तृवाच्यम्

मधुरा पतति ।

बालिकाः पतन्ति ।

भाववाच्यम्

मधुरया पत्यते ।

बालिकाभिः पत्यते ।

मधुरा		पतति ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
प्रथमा (१)	नास्ति (०)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

मधुरया		पत्यते ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
तृतीया (३)	नास्ति (०)	नित्यं प्रथमपुरुष-एकवचने (१)

कर्तृवाच्यम्

बालकः श्लोकं गायति ।

माला पुष्पाणि नयति ।

अहं मुकुन्दं स्मरामि ।

त्वं रोटिकाः करोषि ।

सूर्यः प्रकाशं ददाति ।

माता अस्मान् ताडयति ।

पिता त्वाम् उपदिशति ।

ऋषिः युष्मान् वदति ।

त्वं मां पृच्छसि ।

_____ ।

राजा मन्त्रिणम् आह्वयति ।

शृगालः मृगकाकौ पश्यति ।

कर्मवाच्यम्

बालकेन श्लोकः गीयते ।

मालया पुष्पाणि नीयन्ते ।

मया मुकुन्दः स्मर्यते ।

_____ रोटिकाः क्रियन्ते ।

_____ प्रकाशः दीयते ।

_____ वयं ताड्यामहे ।

पित्रा _____ उपदिश्यसे ।

ऋषिणा _____ उद्यध्वे ।

त्वया _____ पृच्छ्ये ।

मया माता वन्द्यते ।

राज्ञा मन्त्री आहूयते ।

_____ ।

अन्यलकारेषु प्रयोगपरिवर्तनम् ।

बालकः श्लोकम् अगायत् ।	बालकेन श्लोकः अगीयत ।
बालकः श्लोकं गायतु ।	बालकेन श्लोकः गीयताम् ।
बालकः श्लोकं गायेत् ।	बालकेन श्लोकः गीयेत ।

जिज्ञासापत्रम्

१) वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।

अ) साधवः ईश्वरं नमन्ति ।

आ) हरिः भक्तान् रक्षति ।

इ) ब्रह्मा विश्वं निर्माति ।

ई) गर्दभेन भारः उह्यते ।

उ) पक्षिभिः नीडानि रच्यन्ते ।

ऊ) विघ्नहर्ता मोदकौ खादति ।